

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: РИЗИКИ І ФАКТОРИ ВПЛИВУ

Ю.В. Нікітін

*доктор юридичних наук, професор кафедри,
завідувач кафедри кримінального права та процесу,
декан юридичного факультету
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Національна безпека (national security) як парадигма державного існування, правового забезпечення громадян і суспільства використовувалась ще за часів стародавнього Риму та Єгипту. Так, Цицерон проблему безпеки ставив на чільне місце, кажучи, що «перш за все кожному виду живих істот природа дарувала намагання захищатися, захищати своє життя... уникнути всього того, що здається шкідливим, та набувати і здобувати собі все необхідне для життя» [1, с. 31]. На початку XIX ст. концепція національної безпеки розвивається як основоположна засада захисту від загарбницьких війн Наполеона створенням Священного союзу європейських держав як правового закріплення державності в Європі, безпеки особи та суспільства [2].

Мета статті. Розкрити проблеми, ризики та фактори, що стосуються національної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Даною проблемою займалися такі вчені: Н.Р. Нижник, А. Бутейко, А. Гуцал, О.М. Костенко, В. Крутов та ін., але особливо сьогодні ця проблема залишається нагальною.

Основні результати дослідження. У радянський і перші роки пострадянського періоду розбудови державності визначення понять «безпека» і «національна безпека» в науковій та енциклопедичній літературі не давалось. На нашу думку, це зумовлено тим, що Радянський Союз, будуючи «всесвітній соціалізм як могутнє міжнародне об'єднання» [3, с. 7], не бачив загрози внутрішній безпеці суспільства і державі. Забезпечення безпеки вважалося завданням політичним, вирішити яке можна лише політичними засобами у процесі відносин між двома супердержавами – СРСР і США [3, с. 62-64].

Разом з тим у XX ст. в Європі, Азії та Африці відбулися глобальні події та зміни, з'явилися нові незалежні держави, розбудова яких пов'язувалась з уточненням внутрішніх та зовнішніх функцій, забезпеченням безпеки людини і суспільства. Бралась до уваги глобалізаційні процеси, фактори впливу на криміналізацію суспільства, обставини, що обумовлювали загострення міжетнічних і міжконфесійних відносин, прояви екстремізму, збройні конфлікти, тероризм та регіональні війни (Югославія, Іран, Ірак, Афганістан, Росія, США, Іспанія тощо). Почалося переосмислення основ забезпечення безпеки, що обумовило розробку новітньої концепції як національної (внутрішньої і зовнішньої) так і міжнародної (загальної) безпеки (common security) [4, с. 3]. Даний процес перебуває в постійній трансформації. Аналіз робіт за цією тематикою показав, що єдиним узагальнюючим поняттям тут є «безпека».

Термін «безпека» – це загальне поняття якості буття, яке може застосовуватись для означення багатьох явищ. Воно віддзеркалює не тільки притаманні певному явищу специфічні ознаки безпеки, але і поглинає в себе її загальні риси (фактори), що і дає змогу застосовувати його у багатьох галузях. Разом з тим категорія «безпека» не абсолютна, а відносна, і її значення набуває сенсу тільки у сфері конкретної життєдіяльності людини чи суспільства. Безпека тісно пов'язана з усіма складовими соціуму, які є головними чинниками самозбереження, існування і розвитку природного середовища кожної людини зокрема і суспільства в цілому. Безпеку як узагальнене поняття треба розглядати в тріадному вимірі: людина – суспільство – держава.

Аналіз Концепції (основи державної політики) національної безпеки України (1997 р.), Закону України «Про основи національної безпеки України» (2003 р.) інших законодавчих актів та наукових праць свідчить, що ключовим моментом при визначенні понять «безпека» і «національна безпека» вбачається запобігання загрозам (внутрішнім та зовнішнім), унеможливлення яких відповідає життєво важливим інтересам людини, суспільства, держави [5; 6].

Загрози можуть бути відсутніми, потенційними або реальними; інтегруватися за сферою впливу як із середини, так і ззовні об'єкта безпеки, що трансформує її у регіональну (внутрішню) чи глобальну (зовнішню). З огляду на це, для більш точного з'ясування категорії «безпека» звернемося до загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права. Статут ООН як одне із завдань цієї організації проголошує, що її намірами є «об'єднати ... сили для підтримки ... безпеки» [7]. Декларації про принципи міжнародного права відповідно до Статуту ООН також закріплюють, що держави повинні «добросовісно виконувати свої зобов'язання по відношенню до підтримки міжнародного миру та безпеки» [8, с. 8]. Отже, безпека в цих нормах розуміється як категорія міжнародних стосунків, яка, у свою чергу, залежить від національних та міжнародних правовідносин.

Тому, національну безпеку з позицій внутрішніх властивостей «можна розглядати, як сукупність взаємопов'язаних елементів, різнорідних за функціональними сферами національної безпеки, коли склад характеризується тільки за якістю, або однорідних, коли об'єкту дають і кількісну характеристику» [9, с. 21]. У зв'язку з цим і виокреслюють певні види безпеки «політична безпека», «економічна безпека», «громадська безпека», «екологічна безпека», «військова безпека», «технологічна безпека», «інформаційна безпека», «кримінологічна безпека» тощо, які є тісно взаємозалежними, оскільки існують у різних сферах життєдіяльності суспільства.

Національна безпека поєднує в собі три об'єкта: людину, суспільство, державу. Між ними в силу тих чи інших історичних, політичних, економічних, соціальних, правових та інших обставин можуть виникати різного роду суперечності. І це об'єктивно. Безпека особи, суспільства та держави є як самостійно значущими, так і взаємопов'язаними ізоморфічними складними структурами, кожна з яких на своєму рівні самодостатня або за допомогою певних заходів забезпечує стійкі відносини безпеки з тими чи іншими об'єктами.

Вбачаючи це вивчення, аналіз і групування факторів, за певними ознаками (загрозами), які впливають на національну безпеку дає змогу визначити засади побудови концепції протидії цим факторам, а також кримінологічну складову протидії злочинності яка стала суттєвою загрозою для національної безпеки та демократичного розвитку.

У зв'язку з цим ми зосередимо увагу на тих основоположних засадах існування держави, які закріплені в ст. 1 Конституції України: суверенність, незалежність, демократичність, соціальні та правові основи існування держави.

Суверенність є основоположним чинником існування будь-якої держави. Забезпечується вона завдяки обороноздатності держави, її конституційному устрою і територіальній цілісності. І в цьому аспекті головною проблемою стало з'ясування змісту поняття «національні інтереси».

Прибічники «особливої ролі» та «особливого шляху» України зводять політику забезпечення національної безпеки до особливого місця України у європейському просторі; інші вважають, що треба повернутися до того шляху, що вже був пройдений, але з урахуванням демократичних змін, які сталися в Україні. Боротьба за владу, часта зміна правлячої еліти в країні призвели до того, що протягом ось уже 23 років у державі не сформовано чіткого розуміння «національних інтересів», яке б відповідало справжнім інтересам нації. Україна, курсуючи у політичній сфері між двома полюсами – Росія – Захід, не може визначитись, чи вона прибічник певного відсторонення від Росії і інтегрується до Євроатлантичних структур, чи її пріоритетом є об'єднання з Росією та іншими колишніми республіками СРСР, на кшталт співдружності незалежних держав. Це негативно впливає на всі сфери діяльності держави, у тому числі національну безпеку. Йдуть процеси руйнації і дезінтеграції в політичній, економічній та соціальній сферах, що сприяли в кінці 90-х років різкому зростанню як загальнокримінальної злочинності, так і вчиненню злочинів організованими групами та злочинними організаціями.

Фактор незалежності. Діяльність держави як єдиної політичної організації ґрунтується на принципах суверенності та незалежності, які дістають своє відображення у таких атрибутах, як територія, громадянство, спеціальний апарат управління, видання загальнообов'язкових юридичних норм і забезпечення їх реалізації, апарат легального примусу (збройні сили, міліція, пенітенціарні установи), єдина грошова система, єдина система оподаткування і фінансового контролю, державні символи, столиця. Демократична держава знаходить свій прояв насамперед у порядку формування органів державної влади, у типі та формі держави, характері здійснення державної влади, дотриманні правопорядку.

Але до сьогодні влада не змогла закрити належним чином та демаркувати кордони України. Ми спостерігаємо, що в ХХІ ст. з новою силою постала загроза безпеці суспільства і держави через прикордонні конфлікти. Територіальні спори, що виникали між Україною й іншими державами, якраз і спричинені невизначеністю кордонів. Прикладом цьому є незавершене правове оформлення (делімітація та демаркація) державного кордону України з Молдовою та Російською Федерацією. Незахищеність кордонів, як свідчить

практика, сприяє контрабанді, нелегальній міграції і транснаціональній злочинності.

Геополітичний та економічний фактори. У 1991 р., після розпаду СРСР, Україна втратила традиційних економічних партнерів та ринки збуту продукції. Перед державою постало доленосне завдання – увійти в світовий процес, що дасть змогу країні адаптуватися до вимог глобалізації і не опинитись у ізоляції, поступово не занепасти і, в кінці кінців не зникнути. Однак потрібно відмітити, що значний вплив на безпеку України і напрямки її інтеграційних процесів у майбутньому як мали так і матимуть відносини як з країнами Європейського союзу так і Росією.

Наступний чинник, який впливає на геополітику держави та її безпеку, є роздвоєність ідеї інтеграції поміж східними і західними регіонами України, де перші виступають за економічну і політичну інтеграцію з Росією, другі – з Європою. Теж саме можна спостерігати в Криму, де проживає значна кількість російськомовного населення, яке вболіває за подвійне громадянство, а кримські татари, пропонують автономію своїй історичній батьківщині. Невизначеність у геополітичній стратегії є дестабілізуючим чинником, який негативно впливає на стан криміналізації суспільства, а це, у свою чергу, на внутрішню безпеку України. Вбачаючи на це треба наголосити, що стабілізація даних суперечностей полягає не в напрямках – схід чи захід, а у національному єднанні, демократичному розвитку українського суспільства, толерантності відносин до різних точок зору громадянського суспільства, що сприятиме стабілізації, правопорядку та безпеці людини, суспільства, держави.

Екологічний фактор. Екологічна безпека держави ґрунтується на концепції всеохоплюючої системи глобальної безпеки. Екологічна безпека як складова національної безпеки суспільства є певним станом навколишнього природного середовища, придатним для нормального проживання. А це передбачає: а) захист життя і здоров'я людини (суспільства) від наслідків антропогенного порушення та техногенної діяльності; негативних ситуацій техногенного та природного характеру; б) захист природних екосистем від будь-якого впливу, який може безпосередньо або опосередковано негативно позначитись на житті, здоров'ї та умовах проживання людей, суспільства.

Міграційний фактор. Також тісно пов'язаний з глобалізаційними процесами і суттєво впливає на криміналізацію суспільних відносин та його внутрішню безпеку. Україна відчула на собі цю проблему, коли у Крим почали повертатися примусово вивезені кримські татари. Окрім того, йде незаконне проникнення на нашу територію афганських біженців, представників В'єтнаму, Лаосу, Індії. Потік імігрантів охоплює майже всі регіони країни, і поки що важко спрогнозувати його подальший вплив на криміналізацію суспільства та його безпеку.

Такий стан міграції, з одного боку, фактично компенсує еміграційний відтік населення із західних і східних економічних регіонів, а з іншого боку, іде приховане заселення української території представниками інших держав, що може призвести до суттєвих демографічних змін у деяких регіонах України. Також на сьогодні у зв'язку із військовими діями на сході України іде про-

цес переселення значної частини населення із Луганської та Донецької областей у центральні та західні райони держави, що також дестабілізує всі сфери суспільного життя. У цьому зв'язку ми прогнозуємо погіршення кримінологічної ситуації в державі, що може призвести до: а) формування на певній території України анклавів з переважною більшістю етнічних іммігрантів; втручання іноземних держав (звідки емігрує населення) у внутрішні справи України з метою захисту прав та інтересів своїх співвітчизників; б) у разі погіршення соціально-економічного стану в державі збільшення кількості безробітних і зменшення доходів населення, показників здоров'я, освіти, екології, демографії тощо; в) зростання конфліктів на міжетнічному ґрунті; г) збільшення конфліктів на міжнародному рівні; д) збільшення злочинності.

Тероризм, сепаратизм і транснаціональна організована злочинність.

В умовах інтенсивних глобалізаційних процесів принципово нових ознак набуває тероризм, який намагається перенести цю загрозу усередину держави через сепаратизм. Це пов'язано з інтеграцією України у міжнародне співтовариство, що посилюють вплив транснаціональної злочинності і міжнародного тероризму на кримінологічну ситуацію в державі. Найбільш суттєвими чинниками, що сприяють цьому процесу є: а) прискорення інтеграції України у європейський та світовий ринки товарів і послуг; б) приєднання держави до міжнародної фінансової та банківської систем, світових систем комунікацій; в) різке збільшення масштабів еміграції з України та імміграції в Україну; поява багатонаціональних міст-мегаполісів; г) криміналізація зовнішньоекономічної діяльності, прозорість кордонів; д) зростання злочинів, вчинених злочинними та екстремістськими організаціями. А екстремістська за своєю суттю організація в разі неспроможності досягти своїх цілей легітимними засобами починає сповідувати теорію насилля та застосовувати практику терору як одного з найдієвіших, на її погляд, знарядь досягнення бажаної мети. Моральним виправданням терору слугує високе ідеологічне обґрунтування останнього (поза такої високої «ідеї», терор – це просто геноцид, політичний вандалізм); е) послаблення ефективності роботи правоохоронних органів у протидії злочинності [10, с. 6-8; 11, с. 11-12; 12, с. 16-18; 13, с. 18-20; 14, с. 76-84].

Названі та інші зовнішні фактори з одного боку, позитивно впливають на розвиток суспільних відносин, а з іншого, – при непроведенні антикриміногенних заходів – спричиняють кризові явища, які криміналізують суспільство і дестабілюють внутрішню безпеку. Це впливає на кризу ідеології, яка призводить до кризи державно-правової системи, що сприяє появі різних опозиційних груп – політичних, соціальних, національних, релігійних, які можуть поставити під сумнів законність існуючої влади, не сприяти системній протидії злочинності, а також домінуючих тенденцій функціонування світового співтовариства.

Висновок. Реальний стан безпеки суспільства визначається існуючими або потенційними загрозами, які обов'язково пов'язуються як із сучасною оцінкою характеру цих загроз, так і прогнозованою і як внутрішнього, так і зовнішнього порядку. Але утопічно створювати раціональні протидії загрозам на всі випадки життя, їх неможливо закріпити в юридичних актах. Законодавець

не в змозі точно знати майбутнє. Законодавство можна побудувати тільки на встановлених закономірностях і, звісно, тільки якоїсь частини причин і наслідків загроз та небезпек. Тому право здатне конструювати лише загальні принципи – сталість виявлення, пізнання і подолання загроз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Цицерон, Марк Тулій*. О государстве; О законах; О старости; О дружбе; Об обязанностях; Речи; Письма / М. Т. Цицерон; [сост., примеч., аннот. Е. В. Ляпустина; авт. предисл. Е. И. Темнов]. – М. : Мысль, 1999. – 782 с.
2. *Rothschild E.* What is Security? // *Dacdalus*. – 1995. – Summer. – P. 61–65.
3. Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза. – М. : Политиздат, 1986. – 352 с.
4. *Rothschild E.* Introduction // *Common Security in Asia: New Concepts of Human security* / Т. Matsumae, L. C. Chen (eds). – Токуо, 1995. – P. 3.
5. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України : Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 р. № 3/97-ВР (із змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 10. – Ст. 85.
6. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
7. Устав Организации Объединённых Наций и Статут Международного Суда. – Нью-Йорк : Организация Объединённых Наций, 1998. – 104 с.
8. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединённых Наций 1970 г. // *Международное право в документах* / [сост. Н. Т. Блатова]. – М. : Юрид. лит., 1982. – С. 4–12.
9. *Нижник Н. Р.* Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденція розвитку) : [навч. посібник] / Н. Р. Нижник, Г. П. Ситник, В. Т. Білоус; [за заг. ред. П. В. Мельника, Н. Р. Нижник]. – К; Ірпінь : Преса України, 2000. – 304 с.
10. *Крутов В.* Необхідність формування нових підходів системної протидії міжнародному тероризму / В. Крутов // *Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави*. – 2006. – № 6. – С. 6–8.
11. *Бутейко А.* Національна безпека України та міжнародне співробітництво в сфері боротьби з тероризмом / А. Бутейко // *Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави*. – 2006. – № 6. – С. 11–12.
12. *Картавцев В.* Роль і місце громадських організацій у боротьбі з тероризмом / В. Картавцев // *Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави*. – 2006. – № 6. – С. 16–18.
13. *Гуцал А.* Терроризм как системная сила мировой дезинтеграции / А. Гуцал // *Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави*. – 2006. – № 6. – С. 18–20.
14. *Костенко О.М.* Проблема 1 сучасної цивілізації (в українському контексті) : [монографія] / О.М. Костенко. – Черкаси : СУЕМ, 2008. – 112 с.

Нікітін Ю.В. Національна безпека України в сучасних умовах: ризики і фактори впливу

У статті розглянуто проблеми, що стосуються національної безпеки України в сучасних умовах. Розкрито ризики та фактори впливу на національну безпеку України.

Ключові слова: національна безпека України, ризики, фактори, вплив на національну безпеку України.

Никитин Ю.В. Национальная безопасность Украины в современных условиях: риски и факторы влияния

В статье рассмотрены проблемы, касающиеся национальной безопасности Украины в современных условиях. Раскрыты риски и факторы влияния на национальную безопасность Украины.

Ключевые слова: национальная безопасность Украины, риски, факторы, влияние на национальную безопасность Украины.

Nikitin Y. National Security Ukraine in modern terms, risks and impacts

The article deals with problems related to Ukraine's national security in the modern world. Exposed the risks and impacts on the national security of Ukraine.

Keywords: national security of Ukraine, the risks factors impact on the national security of Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 23.12.2014.